

Glossofobia

Pelon semiotiikka venäläisessä kulttuurissa II*

M i h a i l L o t m a n

”Kieli ja pelko” on moniulotteinen aihe. Siihen liittyvät esimerkiksi kysymykset pelon mallinnuksesta kielessä ja sen vaikutuksesta puhetoimintaan. Myös pelon mallit eri kielissä eroavat olennaisesti toisistaan (ks. Vežbitskaja 1999). Tämän lisäksi myös itse kieli on usein pelon aiheuttaja paitsi yksilön myös koko kulttuurin tasolla.

Ksenofobia eli vieraan pelko ilmenee myös tunteena vieraan kielen (tai vieraiden kielten) vaarallisuudesta. Se on tavalla tai toisella luonteenomainen monille kulttuureille; kyse ei siis ole juuri venäläisen kulttuurin erityispiirteestä. Omalaatuisia sen sijaan ovat glossofobian (kielikammon) venäläisessä kulttuurissa saamat eri muodot. Ennen kaikkea tämä koskee sen spatiaalista, tilasidonnaista, painotusta.

Glossofobiasta on syytä erottaa kaksi eri muotoa: ensimmäinen perustuu käsitykseen siitä, että vieras kieli uhkaa äidinkieltä, toinen taas siihen, että se uhkaa *meitä, minua* – kielen syntyperäistä puhujaa. Vastaavasti myös toiminta, joka pyrkii puolustamaan itse kieltä, eroaa huomattavasti toimenpiteistä kielenpuhujan suojelemiseksi.

Glossofobian ensimmäinen muoto ilmenee erilaisina tapoina suojella kielen puhtautta. Uuden ajan venäläisessä kulttuurissa taistelu puhdaskielisyyden puolesta on valtataistelun muoto, joka liittyy paitsi poliittiseen valtaan myös valtaan hallita sy-

dämiä ja mieliä. Valtiovalta toteuttaa itseään määrittelemällä kielinormeja; mitä radikaalimpia ovat valtiovallan muutokset, sitä selvempiä ovat kieliuudistukset. Pietari I oli uuden Venäjän – uuden kielen, uuden kirjoitusasun, uuden ihmisen, uuden valtiollisuuden – luoja. Hän saikin puolijumalan maineen (tietyin varauksin samaa voidaan väittää myös Leninistä). Myös Pietarin jälkeen suurin osa vallanpitäjistä osoitti jonkinlaista kielitieteellistä aktiivisuutta. Aivan erityisessä asemassa – metapositionissa – on tässä suhteessa Stalin, joka kielen sijasta pyrki luomaan kielitieteelle normit.

Kielipolitiikan tavoitteena on paitsi kielestä huolehtiminen myös sen puhujien hallitseminen. Niinpä vallanpitäjien harjoittama tietoinen kielen luominen on vain jäävuoren huippu, eivätkä edes Pietari tai Lenin voineet kontrolloida käynnistämänsä kehitystä. Siinäkin tapauksessa, että vallanpitäjä ei itse tietoisesti keskity kielikysymysten hallintaan, hän jättää tavalla tai toisella kuitenkin jälkensä vallan puhekäytäntöihin. Esimerkiksi puoluekoneiston hännystelijät ja television uutistenlukijat levivätkin aikanaan brežnevismejä, ja samalla tavoin levisivät myös gorbatšovismit perestroikan alussa. Eräs vapaan Venäjän ensimmäisiä ilmiöitä oli tiedotusvälineiden uutistenlukijoiden normaali kieli ja puhetyyli.

Kielikiistoilla on yhteiskunnassa aina ideologinen taustansa (vrt. karamziniilaisten kiista šiškoviilaisten kanssa 1800-luvun alussa, slavofiilien ja zapadnikkien kiista 1800-luvun toisella puoliskolla, aina meidän päiviimme saakka). Olivatpa nämä kiistat miten tulisia tahansa, ei niiden kiivautta kuitenkaan voi verrata siihen tilanteeseen, joka vallitsi Moskovan kauden Venäjällä. Siellä syytös kielen (kirkkoslaavin) rappeutumisesta oli samanveroinen

* Mihail Lotmanin venäläisen kulttuurin pelon semiotiikkaa käsittelevän tutkimuksen ensimmäinen osa, agorafobiaan keskittyvä ”Pelkotila: Pelon semiotiikka venäläisessä kulttuurissa I”, julkaistiin *Idäntutkimuksen* numerossa 3/2003.

kuin syytös harhaoppisuudesta ja johti rangaistukseen (Uspenski 1994). Lopulta myös *raskol*, joka 1600-luvun puolivälissä hajaannutti paitsi kirkollisen tradition yhtenäisyyden myös koko venäläisen elämän, johtui osin kieleen liittyvistä seikoista. (Uspenski 1996, 480-.)

Ensimmäisen tyyppin glossofobia on tyyppillistä ennen kaikkea valtaapitäville ja kulttuurieliiteille, mutta glossofobian toinen tyyppi esiintyy laajemmin eri sosiaalisissa ryhmissä. Se perustuu arkaaiseen käsitykseen siitä, että äidinkieli, isänmaa ja isäin usko ovat yhtenäinen käsitteellinen kokonaisuus. Tämä käsitys ilmenee uuden ajan Venäjällä toki enimmäkseen epäsuorasti, mutta silti täysin tunnistettavasti. Jotta voisimme tarkemmin havaita lingvististen pelkojen lainalaisuudet, on syytä tarkastella historiallista materiaalia.

I.I. Makejeva erottelee seuraavat historialliset perusmerkitykset venäjän kielen sanalle *jazyk* (kieli):

- (1) 'kieli – ihmisen tai eläimen elin'
- (2) 'kieli, puhe'
- (3) 'kansaa, heimo'
- (4) 'vierasheimolaiset, pakanat'
- (5) 'vanki, vangittu tietojen saamiseksi vihollisesta'
- (6) 'syyttäjä, syyttäjän todistaja'
- (7) 'soittokellon osa' (Makejeva 2000, 131-132).

Tässä käytetyn näkökulman kannalta on syytä erottaa vielä yksi merkitys:

- (8) liekin "kielet"

Huomionarvoista on, että kaikki nämä merkitykset synnyttävät pääasiassa kielteisiä assosiaatioita – kieli liittyy vieraaseen ja vaaralliseen.

"Kielellä puhe-elimenä oli negatiivisia konnotaatioita" (Makejeva 2000, 133). Tämä koskee sekä 1000-1600-lukujen kirjallista kulttuuria että kansankulttuuria, josta ovat peräisin mm. idiomaattiset ilmaukset. Kieli on vaarallinen, se kuvataan usein metaforisesti pistävänä tai leikkaavana aseena. Vrt. seuraavat sananparret ja sanonnat:

<i>Jazyk moi – vrag moi</i>	Kieleni on viholliseni
<i>Ne boisja noža, jazyka</i>	Älä pelkää veistä, kieltä
<i>Jazyk kak britva</i>	Kieli kuin partaveitsi
<i>Jazyk kak žalo</i>	Kieli kuin pistin

Merkitys (8) perustuu nuolevan kielen assosioitumiseen vaaraan: 'liekin kielet nuolevat' (etymologisesti *jazyk* 'kieli' on yhteydessä verbiin *lizat* 'nuolla'). Lisäksi kieli esiintyy ihmisestä riippumattomana rakenteena, joka asettuu hänen älyään ja tahtoaan vastaan (Makejeva 2000, 135). Vrt. myös kieli merkityksessä (7), missä voidaan havaita käänteismetaforinen liike kellosta ihmiseen: *zvonar* 'kellonsoittaja' merkityksessä 'hölösoo', *zvonit v lapot* 'soittaa virsua' – 'levittää juoruja'¹, 'kylvää paniikkia' jne.

On kuvaavaa, miten helppoa kieli (*jazyk*) on yhdistää negatiivisiin merkityksiin ja miten vaikeaa sitä on yhdistää positiivisiin:

- zlojazyšije* (ilkeäkielisyys)
- krasnoretšije* (kaunopuheisuus)
- kosnojazyšnyi* (kankeakielinen)
- zlatoust* (kultasuu)

Kielen aiheuttamien vaarojen neutraloimiseksi täytyy turvautua väkivaltaan: kieltä täytyy 'pidätellä' (*sderživat*), 'sitoa' (*svjazyvat*), 'pitää hampaiden takana' (*deržat za zubami*), jne. Terävä kieli voidaan lyhentää tai leikata pois (*ukorotit jazyk, urezat jazyk*) suun tukkimiseksi. Jälkimmäinen metafora on useita kertoja toteutunut myös käytännössä, esimerkiksi joidenkin vanhauskoisten kielet kiskottiin irti.² Merkityksessä (5) vangiksi joutuneen kielen kannat tulee päinvastoin päästää irti, kirvoittaa (*razyjazat jazyk*), mikä myöskin saatettiin toteuttaa väkivaltaisesti.

Näin ollen kieli elimenä osoittautuu ihmisestä eriytyneeksi. Ei ole vaikeaa huomata, että suurimmassa osassa käsitellyistä aineistosta merkitys (1) – kieli elimenä – sulautuu merkitykseen (2) – kieleen puheena.

Merkityksissä (2)-(4) kysymys kielen vieraudesta on erityisen olennainen. Kieli tarkoittaa ennen kaikkea vierasta kieltä. Tämä ei ole ristiriidassa keskiaikaisen kirkkoslaavin pyhyden käsityksen kanssa eikä uuden ajan venäjän kielen kultin kanssa. Vaikuttaa siltä, ettei tässä ole kysymys yksinkertaisesta oma/vieras -oppositiosta, jossa oma esiintyy tunnusmerkillisinä (siis vieras on ensi sijassa "ei-oma"), vaan opposition toissijaisesta, käännetyistä versiosta: oma määrittäyty erottautumalla muista ja asettumalla muiden kanssa vastakkain. Ve-

venäjän kieli ei ole niin kuin muut (so. primääri ja tunnusmerkillinen oppositiopuoli on vieras, kun taas oma esiintyy ennen kaikkea ”ei-vieraana”).³ Tässä yhteydessä on otettava huomioon muutama olennainen seikka. Ensinnäkin monissa konteksteissa merkitykset (2) ja (3) sulautuvat yhteen, jolloin kieli merkityksessä ”kansat” tarkoittaa lähes poikkeuksetta vierasta kansaa.⁴ Toiseksi verbejä, jotka liittyvät kielitaitoon, ei käytetä slaaviin tai venäjään liittyen: äidinkieltä ei ”opiskella”, ”osata”, ”ymmärretä” jne. (vrt. Makejeva 2000, 140). Oppimisen kohteena voi kylläkin olla venäjän tai slaavin luku- ja kirjoitustaito. Kolmanneksi, erotukseksi muista kielistä (kirkko)slaavi on kielioopin, retorikan ja jopa logiikan rajojen ulkopuolella. Sitä ei voida ”mitata yleisellä arsenalilla”. Lisäksi kielioopin sääntöihin vedonneet kirkkoslaavinkielisen tekstin korjaukset koettiin sen tarvelemiseksi (ks. Uspenski 1994, 10).⁵ Merkittävää on, että keskiaikaisen diglossian vallitessa venäjän kieli oli kirkkoslaavin vastakohta, syntinen ja väärä kieli, ja sellaisena se saattoi lähestyä muita ”epäpuhtaita” kieliä: tataaria,

kaldeaa, latinaa (emt, 38-). Mutta Lomonosovista alkaen tapahtui venäjän (ennen kaikkea runokielen) sakralisaatio ja yleiskieli sai joitakin kirkkoslaavin funktioista. Lomonosov maallisti kirjallisuuden sisällön pyhittämällä sen kielen.

Kieli on siis vaarallinen niin ihmisen elimenä kuin kanssakäymisen välineenäkin. Mutta mikä onkaan ”oma” kommunikaatioväline? Ensinnäkin vieraan kielen (*tsužoi jazyk*) vastakohta on oma kieli (ven. oma puhe – suom. huom.) (*rodnaja rets*). Toiseksi sana (*slovo*) on vastakohtainen kielelle (*jazyk*): ihminen on sanallinen olento ja erotukseksi äänestä ja kielestä ”sanan erityismerkitys on tämä [puhumisen – ML] kyky ja sen yhteys järkeen” (Degtev & Makejeva 2000, 163). Rationaalisen puhetoiminnan lähtökohtana ymmärretty sana⁶ on ristiriidassa automaattisen kielilläpuhumisen kanssa, jota puhuja ei pysty hallitsemaan. Kielilläpuhumiseen eli glossolaliaan liittyvät yhtä lailla niin puhehäiriöt, järjettömyys, taianomaisuus kuin lopulta tärkeinkin eli profetointi. Ihmisjärjen puuttuminen nähdään merkinä salatusta korkeammasta (jumalallisesta) järjestä. Tätä voidaan verrata venäläisen kulttuurin jatkuvan jännitteeseen asenteeseen absurdiutta kohtaan. Yhtäältä järjettömyys on tulkittu joksikin sopimattomaksi ja vaaralliseksi, peruspilareita järkyttäväksi voimaksi (on syytä muistaa, että neuvostoaikana absurdi kirjallisuus luonnehdittiin ideologisesti vihamieliseksi). Toisaalta pyhien hullujen (*jurodivyi*) kultti perustui intuitiiviseen, analyttiselle filosofialle täysin vastakkaiseen käsitykseen siitä, että totuus ja jopa ilmaisuus illokutiivinen voima ovat järjellisyyden ulkopuolella. Niinpä huutaessaan ekstaattisia järjettömyyksiä Suurov liitti oman roolinsa samanaikaisesti kahteen stereotyyppiin: velhoon ja pyhään hulluun.

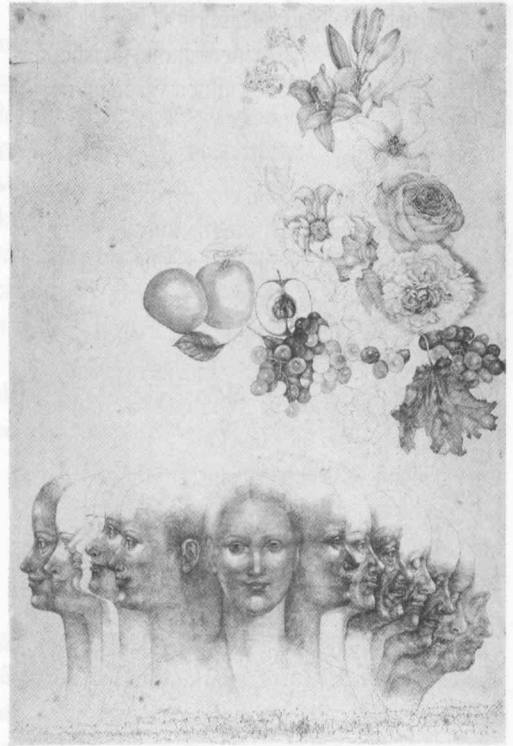
Pyhän hullun tai ilveilijän asenne ei ole tyypillinen vain Dostojevskin sankareille, vaan siitä syntyy myös ajattelutapa. Vasili Rozanov muuttaa sen filosofiseksi diskurssiksi ja Leskov luo *skaz*-tyylinsä sen pohjalta. Kaikissa näissä tapauksissa kyse on muustakin kuin tekijän hahmon tietoisesta alentamisesta (”hulluntamisesta”), nimittäin tietystä erityisestä totuuden vaatimuksesta, totuuden, joka on suurempi kuin kertoja, joka ei sitä edes täysin tie-

dosta. Suuresta joukosta tuoreempia esimerkkejä voidaan viitata yhtäältä edesmenneen Andrei Sinjavskin tuotantoon ja toisaalta yhä tänäkin päivänä vaikuttavaan Aleksandr Duginiin, jotka ovat – ideologiasta vastakkaisuudestaan ja kirjallisen tuotantonsa eritasoisuudesta huolimatta – molemmat pyhään hulluuteen päin kallellaan.

(Vieraiden) kielten taitaminen on vaarallista ja tietyllä tavalla myös haitallista ja järjetöntä (jos Jumala niin tahtoi, aasikin puhuisi, samoin kuin ihminenkin kielillä, joita ei osaa). Ensinnäkin kielten osaaminen on haitallista sielulle. Erityisesti tämä koski latinaa, joka – toisin kuin monet muut kielet – ei yhdistynyt kansaan vaan uskonsuuntaukseen. Jo yksikin kontakti latinan kielen kanssa sitoi ihmisen paholaiseen ja vaurioitti peruuttamattomasti hänen ortodoksista uskoaan (Uspenski 1996, 486-493).⁷ Toiseksi vieraiden kielten hallitseminen on haitaksi maalle, herättää sen vihan, minkä seurauksena voi olla huono sato (emt. 491). Jos kirkonmiehet eivät osanneet vieraita kieliä, pidettiin sitä askeesin kaltaisena, uskoon liittyvänä sankaritekona. Samankaltainen suhtautuminen vieraisiin kielisiin oli ominaista myös tsaariperheelle, jossa vieraitten kielten taitamattomuus liitettiin uskollisuuteen ortodoksisuutta kohtaan. Tämä mm. esti tsaarin tyttärien liittämisen avioliitossa muihin kuningasperheisiin, joissa heidän olisi pitänyt vaihtaa vieraaseen uskontoon (Makejeva 2000, 140). Kieli myös valehtelee. *Dvujazyki (dvujazyčny)* 'kaksikielinen' tarkoittaa määränä samaa kuin kaksinaamainen, vilpillinen.

Kieli ei liity vain kansaan vaan myös maahan. Siten esimerkiksi Afanasi Nikitinille vieraalla maalla olo merkitsi ainakin osittaista kieltäytymistä äidinkielestä ja isien uskosta. Tässä ei siis ole kyse vain tietyn kielen opettelemisesta ja sen käytöstä kommunikoinnissa vaan myös kielestä tiedostamisen ja kodifikaation⁸ välineenä. Vierasta – väärää – todellisuutta voidaan kuvata vain sen arvolle sopivalta kielellä, eli väärässä paikassa on oikein käyttävä väärää kieltä.

Maantiede on ikään kuin eettisten tietojen yksi muoto, ja samalla siirtyminen tilassa osoittautuu moraalisesti merkittäväksi (...). Paikan vääräisyys,

syntisyys (...) sallii tietoisesti käyttää virheelistä, ”epäpuhdasta” kieltä (...) Afanasi Nikitin turvautuu... ikään kuin yhteen ”muhamettilaiskieleen”: tataari, persia ja arabia yhdistetään perusteena nimenomaisesti niiden vääräisyys (Uspenski 1996, 395-396).

Samaa voidaan sanoa myös uskosta. Afanasi Nikitin ei ainakaan subjektiivisesti katsottuna ole vääräoppinen, mutta islamilaisessa maailmassa hän joutuu sekä tunnustamaan Allahin että paastamaan islamin mukaan. Erityisen tärkeä esimerkki tästä on hänen itsensä kirjoittama ”muhamettilainen” rukous Venäjänmaasta – väärässä paikassa sekä kieli että rukous ovat vääriä.⁹

Kun Afanasi Nikitin huudahtaa epätoivoisena ”Voi minua kirottua kun eksyn oikealta tieltä ja vaikka en tunne tietä lähden sitä kulkemaan”, on tällä sekä uskonnollinen että suora maantieteellinen merkitys, eikä uskonnollista merkitystä voi erottaa maantieteellisestä (Uspenski 1996, 399).

Boris Uspenski antaa tärkeän typologisen vastaavuuden: ”kun olet eksynyt metsässä ja joutunut siten metsänhaltijan valtakuntaan, on sinun pakko

muuttua metsänhaltijan kaltaiseksi” (Uspenski 1996, 421). Monissa tapauksissa jopa rukoilu ja ristinmerkin tekeminen kielletään ja niiden sijaan täytyy kirjoilla.¹⁰

(5) Pakanoiksi (ven. *jazyčnik* sanasta *jazyk* 'kieli' – suom. huom.) voidaan kutsua paitsi polyteistisiä myös läntisten kristikuntien edustajia, etenkin katolilaisia. Katolilaisuutta kutsutaan usein latinalaisuudeksi, mikä puolestaan korostaa sen kielellistä ja täten pakanallista luonnetta. *Oppositio* kristitty/pakana liitettiin yleensä oppositioon slaavi/saksalainen (myöhemmin venäläinen/saksalainen). *Nemets* 'saksalainen' / 'mykkä' ei tunnetusti ole niinkään vain tietyn kansallisuuden edustajan nimitys vaan pikemminkin osoitus ihmisen vierasmaalaisuudesta (tarpeen vaatiessa "saksalaisen" kansallisuus voidaan täsmentää, esim. *aglitski nemets* 'englantilainen saksalainen' tai 'englantilainen mykkä'). Etymologisesti sana ei ole täysin läpinäkyvä, vaikkakin on todennäköisintä, että se on johdettu sanasta *nemota* 'mykkyys' ymmärrettyinä laajassa merkityksessä, niin kömpelönä kielenkäyttönä kuin änkyttämisenäkin. Tätä tukee kansanetymologia, joka asettaa vastakkain 'saksalaiset' ja 'slaavit' (*slavjane*, tai kansanomaisesti o:lla kirjoitettuna *slovjane* – suom. huom.) ja samoin sanat *nemota* 'mykkyys' ja *slovo* 'sana'.¹¹ Saksalainen ei kuitenkaan ole mikä tahansa ulkomaalainen vaan suurimmassa osassa tapauksista lännestä tullut ulkomaalainen. Tulee huomata vastaava tapaus kreikasta: barbaaria¹² saatettiin kutsua sanalla $\alpha\gamma\lambda\omicron\sigma\sigma\omicron\varsigma$ 'kioletön', ja samalla sanalla $\gamma\lambda\omicron\sigma\sigma\alpha$ saatettiin tarkoittaa paitsi kieltä myös kansaa ($\epsilon\theta\nu\omicron\varsigma$), samanaikaisesti kun $\epsilon\theta\nu\iota\kappa\omicron\varsigma$ merkitsee pakanaa. Jos *nemets* on läntistä ulkomaalaista tarkoittava sana, niin vastaavaa yleistävää nimitystä itäisille ulkomaalai-

sille ei ole ollut (lähimmäksi tulee myöhäisempi sana *busurmanin* 'muhamettilainen'). On kuitenkin tärkeä huomata, että tässä tunnusmerkillinen on itäinen suunta – saksalaista, ranskalaista tai katolilaista saatettiin kutsua sanalla *busurmanin*, mutta ei päinvastoin (vrt. *nemšina-busurman* viittauksena dekabristirunoilija Küchelbeckeriin eräässä Tsarskoje selon lyseossa kirjoitetussa runossa).

Näin ollen perinteisellä glossofobialla on venäläisessä kulttuurissa selvästi maantieteellinen luonne. Viime aikoina tämä kuvaamani ilmiö on kokenut keskeisen muutoksen, joka liittyy joukkoemigraatioon. Venäjän kieli ei ole enää synnyinmaan attribuutti, joka liittyy automaattisesti juuri siihen, vaan se aletaan päinvastoin ymmärtää kansallisen identiteetin tärkeimpänä piirteenä ja siitä tulee kotimaan symboli. Kaavamaisesti esitettyinä ensimmäisen emigraatioaallon edustajat veivät mukanaan amuleteissaan Venäjän maata, kolmannen ja neljännen aallon edustajat puolestaan venäjän kielen (etenkin kirjojen muodossa). Tämän ilmiön irrallisia elementtejä on tosin esiintynyt jo aiemmin. Mainitsin jo Turgenjevin proosarunon "Russki jazyk" (Venäjän kieli). Erityisen kiinnostava tässä suhteessa on sellaisten kirjailijoiden tuotanto, jotka vaihtoivat kieltänsä toiseen. Vladimir Nabokov ja Joseph Brodsky kuvaavat tätä petokseksi – Nabokovilla poika pettää äidin (äidinkieli yhdistyy synnyinmaan äidilliseen naiseuteen); Brodskylla puolestaan petetään rakastettu (rakastettu, muusa ja äidinkieli muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden). Englanninkielistä tuotantoaan Brodsky kuvaakin "romanssiksi englannin kielen kanssa".

Venäjän kielestä suomentanut Johanna Ryhänen

Viitteet

- 1 Historiallisesti ilmaisu *zvonit v lapot* liittyy kirkonkellojen valmistukseen (sana *kolokol* oli tabu).
- 2 Esimerkiksi Epifaneelta ”lyhennettiin” kieli Nikonin ja Aleksei Mihailovitšin paljastamisen vuoksi 27. elokuuta 1667. Kuitenkin Jumalanäiti lahjoitti hänelle pian uuden, puhtaan kielen, joka ei ollut kykenevä murheen tai alakulon sanoihin vaan yksin rukouksiin ja riemunilmauksiin. On kuvaavaa, että kun profeetta Jesaja sai kutsunsa, hän valitti, että hänellä on ”saastaiset huulet”, minkä jälkeen Serafim puhdisti hänen huulensa ja syntinsä hehkuvalla hiehellä (Jes. 6: 5-7). Puškinin runossa ”Profeetta”, joka on tämän Jesajan kirjan tekstin vapaa versio, puolestaan on puhe irtirevitystä syntisestä kielestä ja siitä, kuinka suuhun laitettiin viisaan käärmeeen kieli (venäjäksi *žalo, ei jazyk* – suom. huom.) (so. uusi kieli, joka kuitenkaan ei ole kieli).
- 3 Esimerkiksi Turgenevin proosaruno ”Russki jazyk” (Venäjän kieli) syntyi, tyypillistä kyllä, nostalgiaista.
- 4 Lähes ainoa keskeinen poikkeus tästä: ”Ja nimeää minut jokainen olevainen kieli” (Puškinin runossa ”Muistomerkki”) jne. Tämä esimerkki ansaitsisi oman tarkan analyysin, mutta alustavasti todettakoon, että tässä slaavit jäävät periaatteellisesti erottumatta laajemmasta kielijoukosta. Tuohon aikaan kaikki olivat kuulleet ”gallialaisten ja heidän mukanaan tulevien kahdentoista kielen hyökkäyksestä” (tässä viitataan antikristuksena ymmärretyyn Napoleonin hyökkäykseen vuonna 1812 – suom. huom.).
- 5 Esipappi Avvakum piti suurena harhaoppisuutena jopa puhtaasti kielipiillisiä korjauksia tyyliin *vo veki vekom – vo veki vekov* ”iankaikkisesta iankaikkiseen” (Uspenski 1996, 483-484). Kerettiläistä tässä on pyhän tekstin muuttaminen, mikä hyvänsä rationaalinen argumentti vain tehostaa harhaoppia. Kirkkoslaavin kieli oli muinais-Venäjällä periaatteellisesti kielioopin ulkopuolella. Lavrenti Zizanin ja Meleti Smotritskin kieliopit ilmestyivät vasta 1500-luvun lopussa – 1600-luvun alussa, mutta on huomattavaa, että silloinkin niiden ilmestyminen oli ulkomaisen vaikutuksen tulosta, etenkin kun – kuten V.N. Peretts (1900) osoitti – Smotritski oli käyttänyt oman kieliooppinsa esikuvina latinan kieliopeja.
- 6 Sanaa ei välttämättä tarvitse lausua, vaan tosi sana säilyy myös hiljaisuudessa (vrt. esim. ”pääskyn sanan” mytologeemi).
- 7 1500-1600-luvuilla englantilaiset noidat tunnustivat kuulusteluissa rukoilevansa Saatanaa latinalaksi (nimenomaan latina oli tärkeä, jotta rukoukset voisivat olla oikeita) (ks. Demonologia ja 1996, 413; Examination 1566). Uskoakseni tässä ei ole kyse Venäjän tapaan traditiosta vaan nimenomaan latinaan liittyvästä uskontokuntaisuudesta – protestanteille kaikki katolilaisuuteen liittyvä on peräisin Saatanasta.
- 8 Nikitin jätti suurimman osan vieraskielisistä fraaseista ja ilmaisuista kääntämättä. Erikielisten sanojen ja ilmausten samanaikainen käyttäminen ei pyrikään käännökseen vaan nimeämisen luotettavuuden vahvistamiseen (esimerkiksi Venäjänmaata koskevan rukouksen ”ollo, hudo, bog, bog, danjiry” päättäminen Jumalan puhutteluun arabiaksi, persiaksi, venäjäksi ja tataarin kielellä).
- 9 Nikolai Trubetskoin mielestä tässä on kyse Nikitin ”erikoislaatuisesta uskonnollisesta puhdashenkisydestä”. Nikitin ”häivyttää tataarikieltä käyttämällä” omat uskonnolliset tunteensa ja ”kiihkeän rakkautensa isänmaata kohtaan” (Trubetskoi 1995, 595). Tämä Trubetskoin mielipide on tuskin perusteltavissa. Todisteeksi ei tarvita edes sitä, että Nikitin puhuttelee Allahia ja tunnustaa, että ”Muhammedin usko kelpaa Intiassa”, vaan jo se, että rukousta ei lausuta ortodoksisen tapaan, jättää Nikitin senaikaisten venäläisten ortodoksisuuden tradition ulkopuolelle.
- 10 Korjausta vaatii Boris Uspenskin ja Dmitri Lihatsšovin (ks. Lihatsšov 1982, 18) käsitys Afanasi Nikitinin matkasta anti-pyhiinvaellukseksi, sillä keskiajan venäläisen kulttuurin tiukka dualismi tuntee vain kahdentyyppisiä tiloja – puhtaan ja epäpuhtaan, vanhurskaan ja epävanhurskaan. Kyse on siitä, että ”Matkan” epäpuhtas tila ei ole lainkaan homogeeninen. Jos ”Etu-Intiassa asuminen tarkoittaa tuhlausta” ja Hormuzissa välienselvittely voi johtaa erilaisiin vaaroihin, niin ”lähteä Mekkaan tarkoittaa kääntymistä muhamettilaisuskontoon (...) – siellä käännytetään väärrään uskoon” (Pamjatniki 1982, 469). Afanasi Nikitin ei voinut valita, turmelisiko hän ruumiinsa ja sielunsa ja lähti siten Hormuziin. Toisaalta, myös syntisessä tilassa on (suhteellisen) puhtaita tiloja: ”Oikea uskonto tarkoittaa yhden jumalan tuntemista ja hänen nimensä säilyttämistä aina

puhtaana”. Tämän vuoksi on selvää, että puhtaina eli rukoukseen sopivina Nikitin pitää samoja paikkoja kuin hänen islaminuskoiset kansamatkustajansa. Jos kyse olisi vain “käännetyistä” maailmankuvasta, joka on tyypillinen tiukan dualistiselle maailmankuvalle, niin “epäpuhtaiden” määrittelemien “puhtaiden” tilojen täytyisi vaikuttaa erityisen iljettäviltä. Ehkäpä Afanasi Nikitinin maailmankatsomusta voisi pitää esirenessanssin mukaisena – sen pohjana on keskiaikaisen dualismin malli, johon kuitenkin tehdään luonteeltaan relativistisia korjauksia. Nikitinin uskonnollista katsantokantaa voidaan monissa suhteissa pitää esireformistisena. Erityisesti tästä kertoo se, että hän asettaa Isä Jumalan ja oman sisäisen puhtautensa selvästi etusijalle ulkoisista olosuhteista huolimatta.

Lähteet

- Degtev, S.V. & Makejeva, I.I. (2000), Kontsept slova v istorii ruskogo jazyka. – *Jazyk o jazyke*. Red. N.D. Arutjunova. Moskva: Jazyki russkoi kultury.
- Demonologija (1996) = *Demonologija epohi Vožroždenija*. Moskva: Rosspen.
- Etimologičeski (1964-1973) = *Etimologičeski slovar ruskogo jazyka*. T. 1-4. Red. M. Fasmer. Moskva.
- Examination (1566) = *The Examination and Confession of Certain Witches at Chelmsford in the County of Essex, before the Queen Majesty's Judges, the 26th day of July Anno 1566*. London.
- Kerkegor, S. (1998), Ponjatije straha. – *Strah i trepet*. Moskva: Respublika.
- Lihatšov, D.S. (1982), Literatura epohi istoričeskikh razmyšlenii. – *Pamjatniki literatury Drevnei Rusi: Vtoraja polovina XV veka*. Sost. L.A. Dmitrijev & D.S. Lihatšov. Moskva: Hudožestvennaja literatura.
- Makejeva, I.I. (2000), Jazykovyje kontsepty v istorii ruskogo jazyka. – *Jazyk o jazyke*. Red. N.D. Arutjunova. Moskva: Jazyki russkoi kultury.
- 11 Max Vasmer, jonka lähtökohtana ovat ennen kaikkea morfologiset kriteerit, pitää tällaista etymologiaa epäuskottavana – hänen mukaansa suffiksi *-janin* osoittaa johdoksen hydronymista (Etimologičeski 1971, 665). Tämä etymologia on myös vaikeasti perusteltavissa; sen perusteella joudutaan päättelämään, että *Nestorin kronikassa* joko *slovjane* ‘slaavit’, *slovaki* ‘slovakit’ ja *sloventsi* ‘sloveenit’ kuulostavat samalta sattumalta tai sitten he kaikki asuivat joskus Slavkan rannoilla.
- 12 Itse sana βαρβαρος viittasi onomatopoeettisesti änkyytykseen ja puheen epäselvyyteen eli jälleen mykkyYTEEN. On mielenkiintoista, että tätä sanaa on käytetty sekä sekä *Septuagintassa* että Josephus Flaviuksella – kun hän käytti sanaa ‘pakana’ se saattoi tarkoittaa kreikkalaista (Vrt. Vdovičenko 2000).
- Pamjatniki (1982) = *Pamjatniki literatury Drevnei Rusi: Vtoraja polovina XV veka*. Sost. L.A. Dmitrijev & D.S. Lihatšov. Moskva: Hudožestvennaja literatura.
- Peretts, V.N. (1900), *Istoriko-literaturnyje issledovanija i materialy*. 1. Sankt-Peterburg.
- Trubetskoi, N.S. (1983), “Hoždenije za tri morja” Afanasija Nikitina kak literaturny pamjatnik. — *Semiotika*. Moskva: Raduga.
- Trubetskoi, N.S. (1995), *Istorija. Kultura. Jazyk*. Moskva: Progress – Univers.
- Uspenski, B.A. (1994), *Izbrannyje trudy*. 2: Jazyk i kultura. Moskva: Gnosis.
- Uspenski, B.A. (1996), *Izbrannyje trudy*. 1: Semiotika istorii. Semiotika kultury. Moskva: Jazyki russkoi kultury.
- Vdovičenko, A.V. (2000), Βαρβαρος v upotreblenii Josifa Flavija. – *Colloquia classica et indoeuropeica II: Klassičeskaja filologija i indoeuropeiske jazykoznanije*. Pod red. N.N. Kazanskogo. Sankt-Peterburg: Aleteija.
- Vežbitskaja, A. (1999), Angst. – *Semantičeskije universalii i opisanija jazykov*. Moskva: Jazyki russkoi kultury.